Sofroniv-Levyts'kyi,
Vasyl'
Pid smikh viiny

Василь Софронів.

Під сміх війни.

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ.

Львів-Київ 1921.

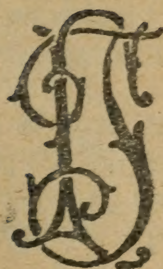
АТУРНА БІБЛІОТЕКА „РУСАЛКИ“.

ВИПУСК VII.

Василь Софронів.

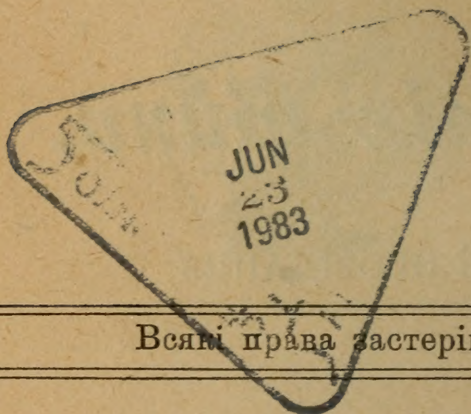
Під сміх війни.

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ.

Львів-Київ 1921.

ВИДАВНИЦТВО „РУСАЛКА“.

ДРУКАРНЯ СТАВРОПИҐІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
під управою Ю. Сидорака.

Пиши!...

Не міг позбутися тієї думки!..

Зявлялася зовсім непрошена і сверлила його мозок своєю влізливістю й однотонністю.

— Треба щось написати! Треба щось написати! Ти мусиш написати якийсь твір!

Спершу сміявся над нею і злісно викидав її. Видавалася йому дуже смішною, а заразом боявся, що вона кепкує собі з нього, тому й викидав її.

А вона знов вертала і знов шептала йому:

— Треба щось написати! Напиши що! Ти маєш талан!

Зачинав тоді з ким небудь балачку, щоби відігнати її. Не вірив їй, не вірив у свої сили...

Та вона все зуміла найти в нього вільний час і для себе. Нахабно проникала мозок і просила його:

— Спробуй! Напиши що!..

Він боровся, однак вкінці побачив, що в нього замало сил.

— Щож я напишу? Про що я напишу?

— Подумай! Подумай трохи й напиши! — благала думка.

Хвилю вагався. Потім сів на лавці під високою грушею, сперся плечима о її грубий, потрісканий пень і замкнув очі.

Хотів думати.

Та думки десь розбіглися, розсіялися.

Сидів довгий час неповорушно. Отвирав на хвильку очі, глядів прижмуреним зором на заходяче сонце і знов замикав їх. У замкнених очах відбивалося червоне пятно сонця на чорнім тлі. Дивився на нього, поки не зникло. Потім знов піднимав сонні, тяжкі повіки і знов замикав, щоби дивитися на червоне пятно на чорнім тлі.

Аж сонце зайшло.

Встав і з лекшою душею пішов у хату.

— Ну видиш?! Я навіть думати тепер не можу! Чогож ти хочеш?!

Вона не зневірилася. І так було дальше.

Він поволі привик до тієї думки. Привик майже що вечера сідати під грушею на лавці під високим дубом, що ріс самітно на горі за селом.

Часом думав.

Думки мальовали йому картини.

Дивився на них очима душі.

Та колиб хто спитав його про що він думав, що він бачив, не міг би на це відповісти. Тільки відривки, фраґменти блукали по його памяти і скоро затиралися.

Знав тільки, що були веселі, чаруючі своїм усміхом, приманюючі як саме щастя, як життя, яке бачив у своїх мріях.

А часом дивився.

Широко отвореними очима дивився кругом себе. Спостерігав усе. Помічав кожну стеблинку гвучкої трави, кожну крапельку вечірньої роси на доспілім колосі, кожну стулену до сну головку лілієвого дзвіночка, кожний легенький рух синього блавату.

Синього як небо.

Як небо його молодої душі...

Був ясний, тихий вечір.

Вийшов на гору й оглянувся.

Потонув у морі краси. Пив її очима, цілував зором, обіймав душею своєю. І пяний нею сів під високим самітним дубом. Обняв його, притулився до нього обличчям і примкнув очі.

А там у душі бачив дальше червону заграву неба, горіючі багром води ріки, золотисті поля, хвилюючі збіжем аж ген по темний, ґранатовий вал гір. І бачив тихе село під горою.

— Напиши що! — прошептала думка.

Усміхнувся їй на привитання.

Він знав, що вона прийде. І знав, що друга думка відповість.

— Що написати? Про що писати?

Лагідно шелестіло листя самітного дуба. Щось тихо, тихо шептало до нього.

Напружено вслухався в той шелест, хотів зрозуміти його.

І ніжно поплила бесіда старого дуба.

Не бачив, що зродилася вона в його власній душі, бо чув виразно кожне її слово, як спливало зі шелестячих листків і падало в його душу.

— Будь співцем краси! Будь співцем щастя й любови!

Заховав ті слова глибоко в серці, оповив їх серпанком мрій, приголубив рожевим усміхом любови, якої так богато було в його груди.

І вже не приходила більше самовільно до нього.

Він кликав її в години сумерку, радився з нею і снував мрії. Хотів стати співцем краси, любови і щастя.

Мав віру в свої сили.

Сидів у військовім одінню під старим, самітним дубом, як чотирі літа тому назад.

По задуманім обличчю снувався смуток... Молоде серце зранене горем...

Легким, розвійним хороводом пролітали перед ним спомини.

А від синіх гір неслося пугукання гармат, перекликувалися кріси й хихотіли скоростріли.

Полем промайнув легіт, заколисав високим збіжем і зашумів у зеленім листю дуба.

Слухав як тоді...

Та слів не було!

І перлиною скотилася сльоза по змученім обличчю!

— Промов до мене!

Тихо шелестіло листя, та слів не було.

Плакав.

— Твої давні слова... Ти чуєш там далеко сміх? Пекольний сміх війни?

— Це життя сміється над нами...

Припав до землі, мов хотів захистити себе перед тим сміхом.

Грубе коріння пригорнуло його до себе.

А дуб шумів. І в шумі тім почув він тепер слово.

Одно, одніське.

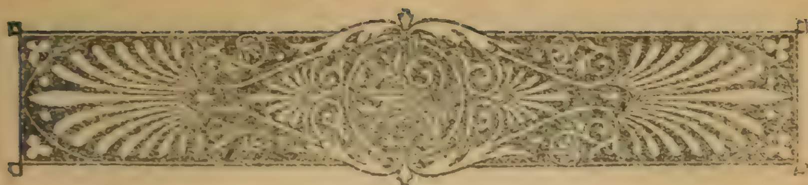
Мов тихий приказ, мов слово прохання:

- Пиши...

Почав писати...

Під шум самітнього дуба, під сміх війни.

20. V. 1921 р. Більче золоте.

Наступ.

Двома довгими кривульками чорніли закопи на двох протилежних горбах. Тягнулися полями та нивами, що хвилювали доспіваючим збіжем ген, ген на право й ліво в незнану далину. А всюди, куди йшли, зазначували свою приявність майже ніколи не вгаваючим клекотінням крісів і ревом пушок.

Ще сонце спало, як ішли до наступу. Скулені, хильцем сунулися в розстрільній, а ноги за кожним кроком мов приростали до землі.

На сході рожевіло небо. Чимраз виразніше виступали чорні сілюєти жовнірів. Кругом німа тишина, тільки шелестіло під їх ногами високе збіже і безнадійним шепотом жаху й одчаю нісся за ними їх стриманий віддих.

Бігом. Довгий ряд чорних тіний заскакав, заколисався в півсвітлі досвітку й тихим стоном відізвалася земля.

В тім стріл. Оден. Другий. Третій. Потім чимраз більше і більше.

Тут зойк раненого, там роздираючий душу стон і останнє зітхання конаючого...

А вони бігли дальше.

Дикий, божевільний, невтишений крик піднявся в небо, трясся звірячим завзяттям, дріжав передсмертним жахом. Котився безмежними полями як далекий гомін бурі. Гурра-а-а!..

Гурра-а-а!..

Нараз замовкло все Затихло так, як затихають розгукані струни арфи, коли мистець покладе на них свою певну руку й застановить їхне дрожання.

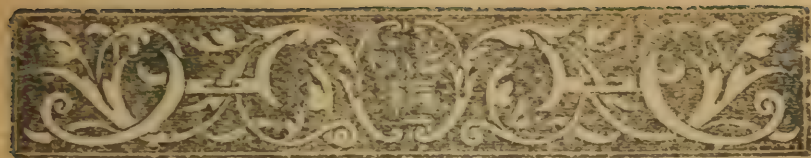
Одна коротка хвиля тишини. Тієї тишини, що кров стинає в жилах, що кліщами страху стискає серце, що мракою божевілля заслонює розум.

В ній чується подих смерти.

Одна хвиля. — І мов звірі кинулися на себе. Кололи одні других баґнетами, рвали тіло зубами, розшарпували пазурами.

Над полем битви співала смерть свою побідну пісню.

Нісся її спів понад роскішні, зелені поля, понад дрімучі ліси все дальше й дальше, ген на далекі села. Хилялося до землі буйне збіже, тремтіло листя дерев і сумно шуміли сосни, слухаючи цієї пісні. А на далекі села доносилася вона як тихе квиління хворої дитини, як тихий придушений стон, останній шепіт: „Мамо!“... „Мамо!“...

Віч-на-віч смерти.

Бігли проти себе, однак майже цілком оден другого не бачили. Не могли відірвати очей від того холодного, сталевого блеску, що його кидав баґнет противника. Він пожирав усю їх увагу, був одиноким змістом їх думки.

Ні! Думки в них не було! Вона притаїлася в самім кутку їх свідомости й дала волю відрухові й інстинктові. Грізний блеск все наближався, а за ним сунула якась сіра маса. Лише стільки виділи оба противники.

Сухий тріск зудару двох крісів збудив їх думку. Стояли проти себе грудь о грудь і дивилися собі в обличчя. Кріси прошили порожнечу і виставали своїми довгими баґнетами поза них. Якесь здивування малювалося в обох на лиці, а очі мовби питали: „Чого ти хочеш від мене?“

Обидва були молоді, повні сил. Оден чорнявий зі смаглим обличчям, другий мав сині, добрі очі й русяве волосся.

Хвильку стояли так проти себе. Нараз одна страшна думка прошибла їх мозок, засвітила їх очі блеском трівоги і лютости: „Він убе мене!“

Кинули кріси і вхопилися дужими руками. З уст точилася піна і блискали білі зуби.

Чорнявий був дужший. Клячав колінами на грудях противника і давив з цілої сили за горло. Його очі дивилися на свою жертву, мов чекали, коли застигнуть на ньому останні сліди життя,

одвак все більше і більше зникав із них всякий відблеск думки, а замісто неї малювалася в них пуста, бездушна порожнеча. Пальці стискалися все кріпше.

Кілька конвульсійних рухів і обличчя поконаного почало синіти, очі зайшли смертельною мрякою.

А він впивався пальцями в посинілу шию і вдивлявся божевільно порожніми очима в мертве лице.

* * *

Було по бою.

По полі блукали дикі зойки, тихі стони, благальні мольби ранених.

Коло одного трупа клячала постать, здавалось, здорової людини. Це був чорнявий жовнір. Перебирав у руках маленький медалик Пречистої і сміявся до себе тихим, божевільним сміхом.

— Ха-ха-ха!... Тобі певно мати дала його! Як талізман!.. Нічого тобі не поміг! Ха-ха-ха!

Тихими хвилями котився його сміх, мішався з дикими зойками, плакав одчайним риданням божевілля.

— А може від дівчини? Ха-ха-ха! Я також мав дівчину. Мала такі сині, добрі очі як ти!.. Ха-ха-ха!...

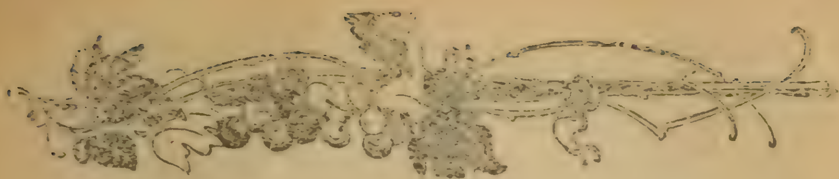
— А твоя мати буде плакати за тобою, чи ні? Бо моя буде! Ой, буде! Бо я одинак. Ха-ха-ха... Одинак!...

Положив медалик на розхрістані груди трупа і сміявся щиро, як дитина.

— Чекай, я ляжу собі коло тебе! Будемо лежати як два брати... Ха-ха-ха!... Як рідні брати! Ха-ха-ха... На віки..

Глухий гук стрілу. І затряслося останнє харчіння скону, мов останній вибух його божевільного сміху.

Більче золоте. 10. і 11. III. 1921 р.

Там мама жде...

Табор воєнно полонених.

Ряди дощаних бараків, брудних, почурих, опущених, як ті, що в них живуть. Кубло смутку й тоски, гніздо чорних дум і розпуки. Вузкими вуличками бродять люде. З очей пробивається мука, обличчя счорнілі, схудлі мов мертвецькі, безсиле тіло вкрите лахами.

Дамян нічим не відріжнявся від других. Мав червонаво-зелений військовий плащ, перепалений парою відвошівні, пімняту шапку, подерті черевики, пообвязувані шматками. Бліді, посинілі уста якось судорожно стискалися немов від болю і легко тремтіли від холодного осінного вітру. В очах море туги й німої розпуки.

Бродив як і другі безцільно по таборі і трясся від студени, щоби тільки не сидіти цілий день у бараці. Заходив туди лише час від часу, щоби трохи загрітися. Лягав тоді на свої дві дошки, визначені йому на спільній причі і старався забути, не відчувати нічого. Та це було неможливим. Темне нутро бараку з трьома поверхами прич дусило його своїм їдким сопухом людського поту, сирости і гнилі, а в жолудку щось ще дужше рвало, драпало, ще дужше, гризло внутрености. Це був голод. З жолудка підносився все

висше, бушував у грудях, давив за горло, закрадався до мозку і стискав його мов кліщами до незмірного болю. Дамян затискав тоді зуби, замикав очі і лежав непорушно, доки міг. Потім знов зривався на ослаблені ноги й хитким кроком вибігав на двір.

Він нічим не ріжнився від других. Так само як всі тиснувся рано до кітла з брунатною, гіркою течею, яку називали кавою, так само стоячи, зараз таки коло кухні, виїдав водянисту юшку, яку давали на обід, з такоюж жадністю випивав вечірню каву, закусуючи восьминою малого хліба.

Був такий, як подавляюча більшість усіх, що мовчки носила в грудях пекло страждань і корчилася від мук голоду.

А була між ними і меншість, були виїмки, якими всі погорджували. Це були ті, що не вміли, не мали силь терпіти. Вони снувалися цілий день по таборі шукаючи за їжею, або жебрали її у сторожі, яка їх пильнувала.

Їх можна було видіти, як ранками шпирали по смітниках, шукаючи за яким окрайком хліба, або недогриженою кістю, яку може котрий ворожий жовнір викинув на смітник, їх можна було видіти коло кухонь, як бабралися в ровах з помиями і відпадками, їх можна було все застати коло маґазинів, коли виладовувано провіянти, де вони зі звірячою завзятістю, серед побоїв сторожі кидалися на ваґони, щоби вкрасти яку бульбу і зараз таки її зїсти.

Це були ті, що не мали вже сил терпіти; голод перемінив їх у звірів.

Найбільше боявся Дамян надходячої зими. Пересидів уже в тім таборі весну, літо й осінь, та думка про зиму наповняла його неописаною трівогою. Чув, що не перетріває її в холоднім бараці, під одним подертим плащем.

Та зима не барилась. Забіліли морозним інеєм кільчасті дроти, в тверду груду стялися болотяні калюжі вуличок, а на крилах вітру легонько спадали поодинокі пластинки снігу.

Дамян не показувався вже на двір. Лежав на своїх дошках, обнявши голову руками, і не думав нічого. Не ставало йому вже думок, якіб його цікавили. Давнійше займав думку споминами. Та коли майже кожна днина його життя була вже по кілька разів переглянена, оцінена, оплакана бодай зітханням жалю, зненавидів він їх, як щось, що ще гірше пятнувало його теперішнє горе, що збільшувало його тугу за волею, за поворотом давних, радісних хвиль.

Давніше він мріяв богато. Мріяв про волю. Мріяв про те щастя, яке чекає його, коли він верне в рідне село, коли стрінеться зі старенькою мамою, коли впаде їй на груди і буде плакати як дитина. Та що-ж варта мрія не натхнена, не посвячена надією на її сповнення. А надії було в Дамяна чимраз менше.

Він боявся зими.

Одного дня хтось крикнув йому: — Дамяне! маєш лист.

— Лист! Від мами! — шибнула йому через голову думка, й очі засвітилися радісним блеском.

Це був перший лист, який він дістав з дому. До тепер ділила його від рідного села боєва лінія, а от перед місяцем ворог заняв його село і з його сторін почали доходити листи.

Дріжучими руками отвирав лист, а думками витав стару, прибиту горем маму-вдовицю, цілував ті струджені худі руки, що певно притискали до грудей той лист, віддаючи його на почту, цілував ті добрі, тихі очі, що певно не одну сльозу пролили за ним.

— Сину мій єдиний, соколе мій ясний! —

читав, а дві сльози тихо котилися по виснаженім, худім обличчю.

Читав і на стрічу сльозам промайнула ясна, радісна усмішка.

Всміхнувся може вперше за час неволі. Писала йому, що зробила прошення, щоби його звільнили.

— Боже! Невже справді він може бути невдовзі вільним?!

Схопився за груди, бо здавалося йому, що серце розірве їх своїми ударами.

Вхопив шапку й побіг перед канцелярію табору. Там у вікні висіла картка з назвисками звільнених. Перечитав її кілька разів, але його між ними не було.

Дні минали. Дамян що дня ходив перед вікна канцелярії дивитися, чи його не звільнили, але дарма.

Морозний вітер гнався по пустих тепер вуличках табору, мів клубами снігу, грав на кільчастих дротах якусь тиху, жалібну мельодію.

Надія, яка завитала була в душу Дамяна, поволі зникала, а на її місце вдиралася зневіра.

Зближалося Різдво. Дамян чув, що чимраз більше слабне. Вічний голод і зимно, що страшно докучувало їм у майже неопалюваних бараках, виснажувало всі його сили. Зрезиґновано вичікував, коли прийде смерть і забере його, як забрала вже многих товаришів. Та вона не приходила, а дні минали.

— Дамян Роляк звільнений! — почув він одвого дня чийсь голос у дверях бараку. Був день перед Святим Вечером.

Дамян не вірив своїм ухам. Потім скочив з причі і що мав сили побіг до канцелярії. Не задержувався перед вікном, а вбіг прямо до салі, де за столами сиділо кількох писарів.

— Пане! я звільнений?

— Як називаєтеся?.. Так! Сьогодня відходить транспорт. Можете ще вечером відїхати!

Вибіг з канцелярії. Сам дивувався собі, звідки набралося в нього стільки сил? Не чув вже ні голоду, ні зимна. Ходив по бараках, прощався зі знакомими, не міг діждатися того вечера. Ще тільки смеркало, як чекав уже під канцелярією, щоби не спізнитися. Чекало їх там більше. Цілий сьогоднішний транспорт.

Вкінці покликали їх. Дали їм документи і вони опинилися за брамами табору, на волі.

Ішли через місто як похід мар, як страховища. Та очі їх горіли радістю, всміхалися кожному стрічному, хоч ті відверталися від них. Їм хотілося цілувати всіх, плакати і сміятися, кликати на весь світ, щоби всі знали про їх щастя, про їх радість. Та холодні, байдужі погляди прохожих казали їм: — яке нам діло до того? Ішли мовчки, а кожний тулив голубив у своїй душі те саме почування радости, кожний мріяв про ту недалеку вже хвилю, як він стрінеться зі своїми рідними.

Всіли на залізницю і їхали всі разом. Дамян мав перед собою майже цілих два дні дороги. На Святий-Вечір вже не потрапить, коби хоч на перший день Різдва добрив. Молився в душі Богу, щоби додав йому сили. Не мав коло себе ні кусника хліба, ні сотика при душі.

—Ще два дні без їди! Боже, допоможи мені!

Першу добу їхали всі разом. Другого дня вечером приїхали в велике місто і тут розїхалися. Дамян остав сам. Мав ждати кілька годин на свій поїзд Нз другий день рано буде дома.

Голод страшно докучав йому. Лежав у ждальні притиснувшися до стіни, стиснувши зуби. Нічого не чув, нічого не знав, тільки те, що він голоден, що дальше так не видержить. Очі го-

ріли горячкою, тіло дріжало, хоч у ждальні було тепло.

— А сьогодня дома Святий Вечір — шибнула йому через голову думка. — Мама там жде мене зі святою Вечерею!..

Чув, що ще хвиля і зімліє.

Зволікся з помосту й хиткими кроками підійшов до якогось пана. — Дайте шматок хліба!

В очах помутилось, ноги вгиналися під ним. Почув у руках щось мягке.

Хліб! Рвав великими кусками і, непережовуючи, поликав.

Потім не знав вже, що з ним робиться. Тільки одна думка точила його мозок:

— Там мама жде! треба йти!

Ціле тіло пашіло, очі горіли.

— Треба йти! Там мама жде на мене!

Вийшов на двір. Не чув вітру, що бив йому в лице, що сипав снігом у його голі груди.

Ішов широкою дорогою, минав освітлені камениці, аж вийшов за місто. Стало цілком темно.

Брив високими засипами снігу, боровся з вітром, падав і знову вставав.

— Там мама жде—шептав собі тихо і рвався з божевільною напругою вперед.

Потім упав у глибокий сніжний насип.

— Отворіть! Мамо, отворіть!—снувалася ліниво думка. — Я вже прийшов, отворіть.

Паде мамі до ніг і цілує їх довго, довго. Мама гладить його волося і шепче ніжно:—Сину мій єдиний, соколе мій ясний!

Він слухає тих слів, слухає їх лагідного подиху і легко, легко засипляє...

— — — — — — — — — — —

На мертве тіло холодним поцілунком клався сніг, обгортав його своїми мягкими обіймами і щось шептав йому тихенько... тихо...

Більче золоте. 19. і 20. IV. 1921 р.

Я хочу жити!..

(Думки)..

— Дверці замкнені! Не можна отворити!..

— Кілько там людей?.. Чого вони хотять? Подивитися на мою смерть?..

— Смерть? Це справді мене ведуть на страчення?

— Дверці замкнені!

— Куди втекти? З усіх боків сторожа!..

— А ті люди!.. Та товпа! Чого вони заглядають у вікна карети? Хочуть подивитися, як виглядає живий труп?

— Ні! Ні! Я мушу жити! Я хочу! Я мушу! Я втічу!

— А ті втікли? Вони також хотіли... А вчера в оцій самій порі... Їх було двацять старшин, вони могли лекше втічи, чим я один...

— І за що? За що?

— За те, що ми хотіли жити?!

— Вони булиб нас не взяли в полон. Вони в полон не беруть нікого, ми мусіли перейти на їх сторону. Булиб нас усіх вирізали!

— А тепер за те свої нас стріляють. За пять, за десять хвиль я буду труп!..

— Ні! Ні!

— Музика?

— На що її? Щоб затроїти мені мої останні хвилі життя?

— „Полковника розстріляти з парадою!“

— Люди! Люди!

— Боже! Невже це можливе? Я... труп?..

— Чого вони ззираються на мене? Чому ми їдемо так поволі? Скорше! Скорше!

— Ні, поволі! Поволі! Як найвільнійше їдьмо! Хай я подивлюся на світ, на цих людей, що мене вбивають!

— Які відражаючі обличчя! Сміються, говорять! А потім вертаючи будуть росказувати собі, як їм подобалася моя смерть. Я буду, я мушу держатися! Хай не сміються з мене! Хай знають, як умирає полковник!

— Знов форма, знов форма! Все одно, що діється в душі, щоб лише форму задержати!

— Музика грає похоронний марш... мені... мені... похоронний марш...

—А за мною йде в такт відділ війська.

— Будуть вертати так само з музикою, тільки що вона буде грати народній гимн!

— А я?.. Я труп...

— Як це? Я не буду вже бачити, чути, відчувати нічого?

— Хай надивлюся хоч тепер!

— Виїзджаємо за місто! Вже десь близько!.. Вже недовго...

— А поля які гарні... небо...

— Цвіти... які чудові там цвіти!..

— Хтось рве їх! Може для мене?

— Для зрадників нема цвітів!

— А я хочу! Я також хочу понюхати їх, попестити, поцілувати їх... в останнє...

— В останнє?

— Дверці! Замкнені! Я потому! Я мушу втічи! Я мушу жити!

— Чого я весь дріжу? Не маю сили рушити рукою... коло серця щемить... ниє щось...

— Тільки думки шибають по голові.

— Нащо тих думок? Нащо чуття?

— Оттак у сні щоб убили, щоби не чути, не думати нічого перед тим! Скільки мук!..

— А там... яка краса... Небо... сонце... Ще кілька хвиль і я вас не буду вже більше бачити... А потім зариють мене... Зариють холодного трупа в землю... Черваки сточать ті руки... ті ноги... все, все!.. Страшно! Страшно мені!

— Люди! Люди! Це мене не поправить! Дайте мені жити!

— Як? Уже? Чого ми стали?

— Поляна. Вже? Отвирають дверці!

— Знов той полковник з виразом глуму і погорди на лиці голосить мені: Ми вже на місці!..

— Ні! Ні! Не піду! Хай винесуть мене! Не піду! Буду борикатися! Буду довше жити!

— Говорить про старшинську честь, про карність! Ах, карність, і при смерти карність?

— Ні, я піду, щоби сейчас втекти!

— Ноги вгинаються... не можу йти...

— Буду йти поволі, поволі...

— Як ту втекти? Відділ війська... Коло мене полковник, старшина! А там товпа!

— Може пізніше! Може як пізніше...

— Я дріжу... не можу йти...

— Добре! Добре! Чим повільніше йду, тим довше жию!

— Це вже тут?!

— Треба втікати! Треба! Треба!

— Сповідатися?

— „Ні!“

— Хто це сказав — ні? Якийсь чужий голос сказав за мене!

— Ні, ні! Не треба сповідатися! Я ще мушу жити! Я втічу! Мені простять! За що мають мене вбивати?!

— Так! Вони простять мені! В останній хвилі прийде вісланець! Коби не запізно!..

— Небо! Сонце! Поля! Невже ви хочете моеї смерти?

— Моя жінка! Пращатися?

— Бідна!

— Ні, вона щаслива! Вона жие!

— Довго поволі буду пращатися!

— Що це? Я цілую її, чи куском дерева дотикаю її уст?

— Ще одну хвилю!

— Вже? Ще хвилю!

— Ставати на місце? Я не піду!

— „Я хочу жити! Пустіть!“

— Це я крикнув? Це мій голос? Такий дикий, божевільний.. Що, я кричав?

— Де післанець моеї волі?

— Нема.. Хочуть завязувати мені очі...

— „Не треба!“

— Так, не треба! Я хочу до останньої хвилі дивитися на світ.

— Небо... поле... сонце... цвіти...

— Ще хвилька, блисне на сонці шабля, впаде команда і буде по всім!..

— Ні! Ні! Я хочу жити! Я буду жити! Я мушу жити! Вони не сміють вбивати мене!..

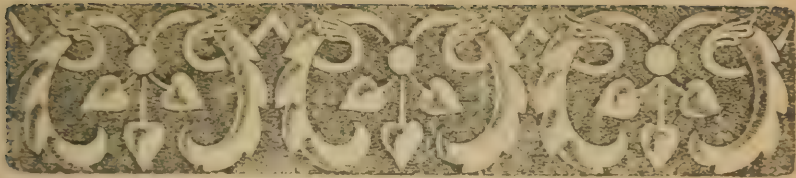
— Серце то бе молотом... то завмирае...

— Де післанець?

— Що це? Блеск шаблі?

— „За що? Я жити хо.....“

Більче золоте 2. VI. 1921 р.

Казка про щастя.

Глибокий вечір. Чарівними сілюетами стремлять у небо високі смереки узлісся: ґранатовий низ, чорнозелені вершини. А дальше в глибину лише неясно зарисовуєтьсч кілька темних пнів, а з поміж них визирає пропасть густої темряви. Оксамітно-синє небо зарить блідими вогниками, сміється доброю усмішкою серповатого місяця, дихає безмежною глибиною, обіймає незайманим простором. По полі снуєтьси срібна сутінь, блукає поміж полукіпками зжатого збіжжя. Скупала їх золото в сизій млі, і золото потонуло зчорніло.

Тишина. Тільки легіт веться під лісом і шелестом сонної трави щось питає в смерек.

Мягко шумять, росказують смереки. Шумлять казку про щастя.

—„Був вечір як сьогодня. Їх було двоє. Сиділи під ними й співали пісню кохання. Срібним подзвінням тремтіли серед тиші поцілуї, шовковим шелестом лилася їх мова. Така мова кохання:

„Люба... — Милий..."

Золотими вогниками горіли в повітрі їхві слова, палали над ними сяєвом щастя.

Ми притаїлись. Непорушні мов закаменілі, ми слухали. Ми боялися, щоб не злякати їх нашим шумом.

Вона схилила ніжну головку на його груди.

Мов розцвіла троянда.

Пригорнув її й росказував про життя, про красу. Росказував їй свої мрії.

Довго, довго сиділи оп'янілі чаром любови.

Ясна ніч стояла нерушно над землею.

Прокинулись. Зіллялися в довгім, палкім поцілункові. І він промовив до нас:

„Будьте свідками нашого щастя, як ми зєднались ось тут у поцілую, так у нерозривнім цілункові зіллялися наші душі. І не розлучаться ніколи! Правда, кохана?

І знов цілунок уст і душ.

Пішли. А ми благословили їх віттям у дорогу щастя. Посилали свої шуми, щоби цілували сліди їх стіп.“

Більче золоте, 1. VI. 1921 р.

Історія розваленої будки.

Великі залізничі будинки, що чорними зарисами зазначувалися в сірій млі осінньої ночі, відбивали грімким, довгим рокотом вибухи ручних ґранат, а невгомонний клекіт крісових стрілів кидався дикими, розгуканими хвилями на високі стіни, вривався вузкими вуличками на залізниче полотно і гнався по мокрих шинах далеко за місто.

Кипіла боротьба.

Втім зпоза будинків, з темних уличок почали показуватися постаті людей. Тікали в напрямі двірця.

Безмежний божевільний переполох гнався за ними, підганяв їх своїми довгими, кістлявими руками, каламутив їх розум холодним подихом своїх крил, крижаними щемками давив їх серце.

Мусіли перебігти шмат отвертого полотна. З вуличок показалася погоня. Над головами тікаючих заграла музика куль і з глухим зойком падали що хвилі нові трупи.

— Сюди! — кликнув хтось тихо на правім крилі і кілька постатий зникло в дверех залізничої будки. Припали до землі.

— Чи ми тут безпечні? шибнула в кожного з них думка. І мов у відповідь усім роздався тріск перебитої дошки і стон.

Стріли зближалися.

Тривожний шепіт: — „хто ранений?“ — і знов протяглий стон. — „Тихо будь! Ми всі пропадемо через тебе!“ — засичав чийсь голос. Болісний зойк — мамо... — і придушені згуки, мовби хто рукою затикав кому уста.

Стріли зівсім близько.

Знов стон. І в тмянім світлі оскленої будки промайнула чиясь рука, млаво блиснув баґнет і тупий удар зіллявся з останнім харчіннам скону.

— Хто там — вдерся до будки чийсь гнівний голос і ножем шпиґонув у серця. Хвиля страшної тишини. Тишини серед клекоту стрілів і биття сердець.

— Вперед! то якийсь ранений! Вперед! — крикнув хтось другий.

Несміла думка: — Пішли?

Скоро віддалювалися стріли, знов зарезіли ручні ґранати і стало тихо.

— Певно заняли двірець! Що буде з нами? прошептав хтось.

— Над раном, як стане спокійніше перекрадемося до міста — відповів шепотом другий голос.

І знов тишина. Ледви чутно стогнав десь ранений, далеко перекликувалися кріси.

Повільно, тяжко минали хвилі. Хтось скоро перебіг повзи будку. Тривожно вдарили серця й заспокоїлися.

— Були би нас усіх постріляли.

— Хто знає що дальше буде?

— Нас не знайдуть уже!

— А як би знайшли?

— То постріляють! У них полону нема!

— А в нас є? А ми з ними що робимо?

Знов понура тишина, лише час від часу хтось зітхне, хтось шепне тихо: — Боже, Боже! що то буде?

Хвилі минали. Знов шепіт:

Викиньмо трупа на двір!

Малий шелест, шамотання. Двері втворилися, замкнулися і знов тихо. По хвилі шелiт: Хтось іде!

Полотном посувалася чорна, збита маса. На двірець ішов відділ війська. Поволі, обережно посувалися наперед, спотикалися в темноті на бальки, на ховзкі шини.

— Лишили кого в живих? — питав хтось.

— Возитися з ними будемо? Вони здалися сейчас, але приказ був не брати нікого. Знаєте,— продовжав той самий голос, — як ми наступали попри цю будку, то мені здавалося, що там у середині хтось є.

— Не йди туди! Дістанеш баґнетом у груди.

— Хто там є? Виходи!

Мовчазна тишина немов зміцнила їх підозріння.

— Виходи, бо стріляю.

Будка несміло дивилася на всі сторони своїми чорними, скляними очима й мовчала,

Хтось крикнув: — за мною!

Відділ віддалився і став. Якісь постаті відлучилися, підійшли ближче до будки

Кілька рухів, розмах до мету і впали ниць до землі. Бренькнуло розбите скло, кілька ґранат впало до середини.

Божевільний крик, потім прірва вогню і пекло гуку.

Непорушно, мов скаменілий стояв відділ.

Кровю світла бризнув на них вибух, кровю відбився в їх очах.

Одна мить...

І страшним контрастом запала знов тишина, обгорнула всіх непроникнута темінь.

Більче золоте 11. IV. 1921 р.

При розстрілі.

— Та шкода слів! Ти не знаєш нашого полковника? Він приказу не змінить! — говорив Микола до свойого друга Богдана. — Це нічого страшного, адже я буду з тобою!

Богдан не відзивався. Перед його очима стояла страшна картина, яку мав він ще сьогодня побачити: десять із жаху напів збожеволілих людей просить його о життя, яке він мусить від них узяти. Він мусить сказати те, в цій хвилі таке страшне йому, слово команди: „стріль", яким відбере їм життя. Чув, що це понад його сили.

— Зачекай на мене! Я таки піду до полковника!

По якімось часі вернув. Розбитий, знівечений. Упав на ліжко й лежав непорушно, заривщись головою в подушку.

— Яка ти ще дитина! Старий дітвак! — говорив Микола підсміхаючись.— Де тобі на війну! Тепер такий час, що треба тішитися, що це не тебе розстрілюють, а ти когось!

Ходив по кімнаті широкими кроками й підсвистував веселу пісоньку. Богдан не міг слухати цього свистання. Він видавався йому пронизливим, гадючим свистом кулі, що летить, ле-

тить десь здалека на нього, він вичікує її смертоносного удару, тремтить перед нею, хоче втікати, але не може. А куля свистить, летить на нього.

Схопився, взяв шапку й вибіг на двір. В його мимолетнім погляді побачив Микола стільки смутку, стільки розбитої горем душі, що сердечно жаль стало йому товариша.

— І чому полковник не дав мені команди, а йому?

Зближалася третя година, о котрій мало відбутися страчення, а Богдан не приходив. Микола ходив неспокійно по вулицях, заглядав у всі закутки, та дарма. Знайшов його вкінці за містом у якімсь саді. Сидів непорушно, спершись лицем в обі долоні. Микола схопив його за руку й мов дитину повів на кватиру. Скоро припоясав йому револьвер і потягнув у напрямі тюрми.

Ішов тихо, спокійно, не оглядаючися. Без свідомости, без волі.

Очі дивились у далечінь.

Зближалися до тюрми. Свідомість поволі повертала. Нагадав, що має за хвилю статися. Але йшов дальше, мов погодився зі страшною думкою.

З далека побачили перед брамою тюрми купку людей і блиски баґнетів.

— Миколо, я таки не можу. Я зачекаю тут, а ти виправ їх наперед, хай ідуть. Я піду так, щоби мені не треба було їх бачити.

Микола не сперечався. Залагодив усі формальности й виправив відділ наперед. Сам лишився й ішов здалека з Богданом.

Богдан ступав мовчки. Не думав нічого. Чув, що до нього говорив щось Микола, розумів слова, однак не міг схопити цілости, запамятати собі цілу його думку.

— Ти не цікавий подивитися на них? Вони тепер цілком спокійні. Їм сказано, що їх ведуть тільки в другу тюрму. А тоді як скажуть їм на полі стати в ряд, о тоді неприємно їм зробиться. Дуже цікаво дивитися тоді на таких людей. Ти не погоджуєшся? А я тобі кажу, що цікаво, хоч і моторошно трохи робиться на душі. Я вже богато разів був при такім, але ще цілком не призвичаївся. Там є між ними один дідок старенький, зі сивою бородою. Розказує кожному, що його скоро випустять, бо в нього є син старшиною в нашому війську, а він сам, не тільки що не шпіон ніякий, а противно діяльний наш патріот. Каже, що його увязнили тільки через пусте непорозуміння й зовсім без допиту привезли в цю тюрму. Не знає бідолаха, що ту так само без допиту його й засудили. Тепер вистарчає сам закид. Шкода, що я не запитався, як його назвисько.

Богдан мовчав. Ішов блідий, з натяненим мов з воску обличчям. Уста дріжали. Дивився в землю.

Вийшли далеко на поле. Втім спереду почули гомін. Чимраз сильнійший, все більше дикий. Нісся полями мов плач, мов стон, мов крик розпуки.

Богдан відвернувся, щоби не видіти гуртка людей, що з далека зарисовувався на зеленім тлі левади. Микола подивився на нього і махнув рукою.

— Ти значить не підеш дальше? Я маю перебрати від тебе команду?

Богдан мовчав.

— Після приказу! — неприродно засміявся й одійшов.

Богдан не знав, що з ним діється. Стояв схиливши безсило голову й мов удару обуха чекав гуку сальви. А гомін, жалісний дикий, зві-

рячий гомін нісся все до нього, рвав і шарпав його душу.

Не мав сили зробити кроку, щоби втекти від нього.

Не мав сили заткати вуха, щоби не чути його.

Гук вистрілу.

Упав обух. Розтолочив йому мозок, пошматував на дрібні кусні нерви, Покотився цвітяною левадою, розіллявся срібно-зеленими нивами, відбився глухо о стіни далекого, мрійливого ліса.

— Вже по всьому! — промовив Микола підходячи до Богдана. Був блідий. — Мусимо підождати, аж поховають.

Прибіг старший десятник.

— Один ще живий! Тільки ранений в руку. Що з ним зробити? Його очі дивилися вичікуючо на Богдана, та поволі набирали виразу глуму й погорди. Бачив, що не діждеться відповіди, і звернувся до Миколи.

— Застрілити! Ми не маємо права дарувати кару! То котрий?

— Той старий, зі сивою бородою.

Пішов. Впав стріл і стало тихо, тихо.

— Вже по всьому! — прошептав Богдан блідими устами. Микола повів його на місце страчення.

— Мусимо оглянути, чи ще хто не остав живий!

Десять трупів лежало на леваді. Один коло другого. Лиця повикривлювані, очі з виразом останнього, передсмертного жаху. Мертвими зіницями дивилися на Богдана, сміялися до нього страшними білками. А він ішов від одного до другого і непритомним поглядом вдивлявся в їх обличчя.

Осібно від других лежав лицем до землі старець. Богдан підійшов до нього і якась страшна думка, страшне підозріння прошибло його мозок.

Поражаюча схожість постаті.

Відвернув обличчя трупа від землі. Крикнув, і руки витягнулися наперед мов в обороні перед страшним привидом. Хвилю вдивлявся непорушно в його обличчя. Нараз схопився і дикий, повний божевільного страху, зойк вирвався з його грудий.

— Тату!

Відскочив і відступав поволі назад, впиваючись очима в мертве батькове обличчя. Потім нагло обернувся і схопивши голову руками пігнався полем.

— Богдане! Богдане! — нісся за ним крик Миколи.

Той крик немов збудив його.

Пристанув. Хотів нагадати собі, що сталося, чого він утікає? Мутним зором глядів довкола. Побачив громадку людей і Миколу, що зближався до нього.

Нагадав усе.

Кілька скорих, поривистих рухів.

І полетіли понад цвітистими луками, обнявшись зі собою як два нерозлучні брати—гук револьверного стрілу й останній передсмертний стон...

Більче золоте 10. V. 1921 р.

Стріча.

Пустою алеєю міського саду йшло двоє людей. Золотомідним дощем капало з дерев пожовкле листя, гналося, підстрибувало на крилах вітру, мов хотіло заглянути їм в обличчя і тихо щось шепотіло до себе. Він у військовому вбранню старшини йшов під руку з молодою панночкою. Були так схожі до себе, що не тяжко було догадатися, що це брат і сестра. Тільки очі їх були ріжні. В неї оксамітно сині, мов небо української ночі, в нього як той сум, як біль, як ця туга, що залягали його обличчя. Німо, бездушно дивили я перед себе і ще сумнішим од того погляду видавалося його лице.

Каскадами золота спливало на землю втомлене сонце і срібними нитками бабиного літа неслася в даль осінна мелянхолія.

Ішла з двірця в міський сад. Хотіла відітхнути на самоті, впорядкувати свої думки, спитати себе, що робити їй тепер у цьому місті, де кожний дім, кожна вулиця навіває їй спомини щасливих, минулих днів, роздирає ще незагоєну рану. Приїхала довідатися щонебудь про свого милого. Був у полі і вже чотирі місяці, як перестав писати.

— Чи вбитий де, чи ранений, чи може знайшов иншу? — Ці здогади мучили її, затроювали їй життя, не давали їй спокою в свойому невпинному стремлінню розвідати правду. Тож тепер приїхала сама до того міста, де колись мов привид, мов мана, мов мрія рожевого ранку пролетіли їм райдужні дні кохання. Ишла вулицями, якими так часто ходила з ним під руку певна, безпечна, горда свідомістю його любови, йшла в сад, щоби на місцях свого минулого щастя приготовитися до кожного удару, що міг чекати її в домі його родичів.

Нараз пристанула. Зі саду вийшло двоє людей.

— Так, це він! — пізнала його сильну, високу стать. Тривожно вдарило серце, а думка забилась мов зловлена пташка. — Що за дівчина з ним.

Ішла скоро, майже бігла, хотіла як найскорше розвязати страшну загадку.

— Він іде цілком спокійно. Видно що не пізнав мене. А може не хоче пізнать? — шибнула думка.

Ноги нараз отяжіли, не ставало віддиху. Несміло вже йшла вперед, очі понурила в землю мов виновата. Серце притихло. Чула, що вони вже близько. Чула, що він, її милий, її любий в його кілька кроків перед нею, але під руку з иншою. Перемогла себе, перемогла те щось, що казало їй проминути тих двоє людей мов не замічуючи їх і глянула на них розжалобленим зором мольби, ридання й обиди.

Йшов спокійно під руку зі сестрою.

— Так це його сестра, зівсім подібна до нього! Та що це? В нього були сині очі, а в цего чорні? Він, чи не він?. Чому не пізнає її?..

Ні, це він! Він! А очі?

— Івасю! — шепнула тихо дріжачим голосом. Він затремтів. Звернув обличчя до неї, а очі, ті чорні очі, дивились понад нею в незнану даль.

Зрозуміла все. Подалась вперед, мовби не вірила собі і безсило впала на руки його сестри. А він стояв безпомічно розставивши руки і шептав з гірким усміхом скорби й жалю за тим, що на віки взяли йому люде:

— Замість синіх дали чорні, Наталю... Замість синіх, чорні...

Більче золоте 11. VIII. 1921 р.

